

УДК 94:341.382(497.2)"1944"
327(4)"1944"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2023.2.dra.193-216>

Оригинални научни рад/Original scientific paper

Примљен/Received: 13. 10. 2022.

Прихваћен/Accepted: 13. 7. 2023.

Оливера ДРАГИШИЋ

Институт за новију историју Србије, Београд

nowrunlolarun@gmail.com

Савезничко усаглашавање око потписивања Примирја с Бугарском 1944. године*

Апстракт: У раду се анализирају околности у којима је Бугарска са Савезницима потписала Примирје у октобру 1944. године. То је темељни документ из којег је у Бугарској (као и у осталим земљама које су биле нацистички сателити) проистекла послератна структура власти. Размотрен је однос Савезника према појму „безусловна предаја“, на основу америчке грађе *Foreign Relations of the United States*. Рад доприноси детаљнијем сагледавању југословенског контекста на крају рата.

Кључне речи: Бугарска, Совјетски Савез, Сједињене Америчке Државе, Велика Британија, Примирје, безусловна предаја

Процес послератне изградње социјалистичких структура власти на Балкану није представљао дело искључиво совјетског инжињеринга.¹ Начин на који су балканске земље изашле из рата и сам процес по-

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

1 Насупрот честом мишљењу у историографији о ексклузивној кривици Совјета за процес изградње власти у земљама такозване *народне демократије*, као, на пример, у предговору збирке извора *Soviet Occupation of Romania, Hungary, and Austria 1944/45–1948/49*, у којем се каже: “The fate of Eastern Europe after World War II was decided by the Soviet Union alone. Great Britain and the United States had no influence on the Soviets (...)”. И сам назив збирке извора у којем се каже да су Совјети окупирали наведене земље није тачан. Окупирали су их СССР и западни савезници, а њихова представничка тела су биле Савезничке контролне комисије у наведеним земљама. – *Soviet*

стављања основа социјалистичких система у њима, били су условљени ширим војним и политичким контекстом у оквиру којег је посебно важан био однос савезника према противничким земљама, како према силама Осовине, тако и према њиховим сателитима.² У оквиру тог аспекта, важно место заузима прво по реду савезничко потписивање примирја, с Бадоловом владом у Италији, 3. септембра 1943. године. Италија се савезницима предала *безусловном предајом* пре Техеранске конференције, а начелни савезнички договор био је да се и остале противничке државе западним савезницима и Совјетима морају тако предати. Југословенски ратни театар, осим на југу, окруживале су државе које су биле нацистички сателити – (северна) Италија, Мађарска, Румунија, Бугарска и Хрватска (НДХ). Од начина на који су те земље биле преведене у победнички табор, зависио је начин изградње структуре власти у њима, али и расплет догађаја на југословенској територији (на пример, повлачење бугарске војске с југословенских територија било је у надлежности Савезничке контролне комисије у Бугарској, успостављене на основу 18. тачке *Примирја*³). Отуда разумевање и скицирање основних процеса који су водили к потписивању примирја у свакој суседној земљи, представља уједно и могући пут к разумевању контекста за развој југословенске послератне администрације.

Признавањем Бадолове владе, Совјети су направили значајан уступак западним савезницима, остављајући једну од најснажнијих комунистичких партија изван структуре власти у Италији, јер комунисти у Бадолову владу нису ушли. Комунистичка партија Италије је 1945. године имала 1.700.000 чланова, док су остале партије изван СССР-а биле значајно слабије.⁴ Без обзира на велико разочарање италијанске партије у

Occupation of Romania, Hungary, and Austria 1944/45–1948/49, ed. Csaba Békés, László Borhi, Peter Ruggenthaler, Ottmar Trașcă, (Budapest-New York: Central European University Press, 2015), 1.

2 „Съюзната контролна комисија в Българија“, *Великите сили и Българија 1944–1947. Съюзната контролна комисија в Българија (ноември 1944 – декември 1947). Документи*, Том 1 и 2, ур. Луиза Ревякина и Татјана Волокитина, (Софија: БАН Проф. Марин Дринов, 2018), 60.

3 „Инструкција за задачите на СКК в Българија“, *Великите сили и Българија 1944–1947. Съюзната контролна комисија в Българија (ноември 1944 – декември 1947). Документи*, Том 1 и 2, ур. Луиза Ревякина и Татјана Волокитина, (Софија: БАН Проф. Марин Дринов, 2018), 71.

4 Шпанска комунистичка партија је 1939. године имала 300.000 чланова, француска 270.000, чехословачка 60.000, шведска 19.000, британска 18.000, холандска 10.000, белгијска 7.000 чланова, грчка комунистичка партија је крајем 1944. године имала

Стаљинову одлуку, потез признавања Бадолове владе у Италији (на чијој су се јужној територији налазиле западне савезничке окупационе трупе) био је срачунат на потоње потенцијално препуштање територија Румуније, Бугарске и Мађарске Совјетима.⁵ За разлику од Италије, Мађарска, Румунија и Бугарска нису имале снажне комунистичке партије.⁶ С друге стране, имале су снажне земљорадничке странке које су биле експоненти британске политике у тим земљама.⁷

око 200.000 чланова. – Donald Sasson, *Togliatti e il partito di massa il PCI dal 1944*, (Roma: Castelvichi, 2014), 11; Архив Југославије (АЈ), фонд 507, ЦКСКЈ, Комисија за међународне односе и везе (IX), 48/XIII-95, Taktika KP, SP i SDP Италије 1921–1958. Kомунистичка партија.

- 5 Текст *Примирја* са Бугарском био је усаглашен с текстовима *Примирја* потписаних с Италијом и Румунијом. – Татјана Волокитина, „Великите сили и примирieto с Бугария“, *Великите сили и Бугария 1944–1947. Свјозната контролна комисија в Бугария (ноември 1944 – декември 1947). Документи.*, Том 1 и 2, ур. Луиза Ревякина и Татјана Волокитина, (София: БАН Проф. Марин Дринов, 2018), 54.
- 6 Када је настала 1919. године, Бугарска комунистичка партија је била једна од најснажнијих и најмасовнијих партија у Европи, са око 40.000 чланова. Услед тога су бугарски комунисти током идејног и организационог израстања Коминтерне, у њеној структури заузели највиша места. Совјетска партија је највише поверења поклањала бугарској партији, за шта се ова и сама изборила, услед чега је стекла право да се меша у рад осталих балканских партија: Branislav Gligorijević, *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1992), 79–82. До почетка рата, бугарска партија је имала између 10.000 и 12.000 чланова: АЈ, 507-IX, 15/IV-13, Политичке партије Отечественофронтоске Бугарске. До 9. септембра тај број је порастао на 12–15.000 партијаца. – Централен Државен Архив (ЦДА), Протоколи на Политбјуро и на ЦК на БКП (1944–1989), Протокол от VIII разширен пленум на ЦК на БРП/к/ от 27, 28 февруари и 1 март 1945; Ф 1Б, оп.5; а.е.1. Бугарска партија је на почетку рата по броју чланова била слична КПЈ за коју се такође наводи број од око 12.000 чланова. Љубомир Огњанов наводи да је бугарска партија на дан државног удара у Софији, 9. септембра 1944. године имала 13.700 чланова – Любомир Огњанов, *Државно-политическата система на Бугария 1944–1948*, (София: Българската академия на науките, 1993), 17. У архивским изворима се спомиње 7.000–8.000 људи до 9. септембра, без затвореника у логорима. Почетком октобра 1944. године, без плевенске, бургаске и пловдивске области, партија је имала око 38.000 чланова. – ЦДА, Протоколи на Политбјуро и на ЦК на БКП (1944–1989), Протокол № 1. от 17. октомври 1944 г. от заседание на Политбјуро (ПБ) на ЦК на БРП /к/; Ф1Б; оп. 6; а.е. 1; Неколико недеља после државног удара партија није имала довољно кадрова ни на нивоу једне целе области. У септембру 1944. године располагала је са око 13.700 чланова, од којих је 2.395 припадало софијској области, 1.258 пловдивској, 1.402 варенској, 411 горњецумајској (благоевградској) итд. Четрдесет дана после државног удара број партијаца повећан је четири пута. – Мито Исусов, *Политическият живот в Бугария 1944–1948*, (София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2000), 33.
- 7 О утицају британске службе у земљорадничким партијама на Балкану погледати детаљније у: Marko Pivac, „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog

Савезнички договори 1944. године

Величина, тип и снага комунистичких партија у балканским државама нису могли бити пресудан фактор за успостављање социјализма у њима, што значи да су се узроци налазили у спољним околностима, понајвише у приближавању совјетске армије балканском простору у првој половини 1944. године, и у савезничким договорима који су уследили после Техеранске конференције.⁸ Савезнички договори проистекли су из војних успеха и распореда њихових армија.⁹ На Западном фронту, савезничка операција *Оверлорд* је у септембру била у пуном замаху: савезничке снаге покушавале су да са севера Француске пробију Зигфридову линију и тиме пређу немачку границу, Двајт Ајзенхауер је половином септембра покушао да убрза отварање пута ка средишту Немачке, а Париз је већ био под контролом Шарла де Гола.¹⁰ На Источном фронту, Совјети су током лета 1944. године у Украјини растурили немачку групу армија *Центар* која је бранила Литванију, источну Пруску и северну Пољску. Северно од ње, група армија *Север*, која је требало да одбрани Летонију и Естонију остала је одсечена совјетским напредовањем к Северном мору западно од Риге. Излазак Совјета на границе Финске се, у септембру, завршио потписивањем примирја са Финском.¹¹

rata 1941.“, *Istoriја 20. века* 3/2010, 192–212.

- 8 О условима који су владали у бугарском друштву пре рата, детаљније у: Даниел Вачков, *Историја на Народна република Бугарија. Режимът и обществото*, (Софија: Институт за изследване на близкото минало, Сиела 2009), 91.
- 9 Црвена армија је 2. априла 1944. године прешла преко Прута и тиме је у Румунији почело анулирање Антонескуовог „источног похода”. Молотов се тада Румунима обратио контрадикторним прогласом у којем их је обавестио да је граница између СССР-а и Румуније она из 1940. године и да, истовремено, „ни један део румунске територије неће бити отуђен, нити ће у Румунији бити мењан друштвени поредак” – Paul D. Quinlan, *Ciocnirea deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938–1947*, (Iași: Centrul de Studii Românești, 1995), 89. Да ће присуство Црвене армије у Румунији имати чисто војни карактер у: – FRUS, The secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, April 5, 1944, 168; У те тврдње није био уверен ни саветник начелника секције за Јужну Европу, Кенан, који је тврдио да је совјетско наступање у Румунији чисто совјетског, а не савезничког карактера. – FRUS, Memorandum by the Assistant Chief of the Division of Southern European Affairs (Cannon) to the Director of the Office of European Affairs (Dunn), Washington, March 27, 1944, 159; FRUS, Memorandum by Mr. Cloyce Kenneth Huston of the Division of Southern European Affairs, Washington April 11, 1944, 172–3.
- 10 Piter Kalvokorezi, Gaj Vint, *Totalni rat*, (Beograd: Izdavačka radna organizacija RAD, 1987), 419; Entoni Bivor, *Drugi svetski rat*, II tom, (Beograd: Laguna, 2014), 294–315.
- 11 Kalvokorezi, Vint, *Totalni rat*, 294–315.

За процес изградње будућих система власти на Балкану, па и у Бугарској, од велике важности били су преговори вођени између Британије и СССР-а током 1944. године. Премда војно све слабија у односу на Совјете, једину шансу за очување својих интереса и политичког утицаја на Балкану, Британија је видела у покушају да се са Совјетима договори око сфера утицаја. Прву понуду такве врсте Британија је пред СССР изнела половином маја 1944. године, нудећи им предлог „Румунија за Грчку“, који је подразумевао будућу доминацију СССР-а у Румунији, а Британије у Грчкој, на шта су Совјети пристали.¹² Друга понуда, изнуђена све снажнијим присуством СССР-а на Балкану, уследила је у септембру и гласила је „Бугарска за Грчку“, што је подразумевало препуштање Бугарске Совјетима, а да за узврат буде очувана британска доминација у Грчкој.¹³ Совјети су и на тај предлог пристали. У таквим околностима, Бугарска је у октобру 1944. године, у Москви, потписала *Примирје* са Савезницима.¹⁴

Рузвелт се таквих британско-совјетских договора прибојавао препознајући у њима политику поделе на „сфере утицаја“, којој се он противио.¹⁵ Дао је сагласност на британско-совјетски договор „Румунија за Грчку“, али га је ограничио на три месеца, што је истицало у септембру 1944. године.¹⁶ И договор „Бугарска за Грчку“, који је у септембру био предочен Совјетима, сматрао је привременим (важећим у околностима рата и да се односи само на војна питања).

Како је у септембру истицао рок договору „Румунија за Грчку“, а услед промењене ситуације у којој је СССР тада војно био присутан на Балкану, Рузвелт је дао сагласност за нови сусрет између британских и совјетских представника и за нову рунду преговора међу њима. Октобарски договори о „процентуалној“ подели Балкана између Британије и СССР-а представљали су логичан продужетак претходно постигнутих договора

12 Quinlan, *Ciocnirea deasupra României*, 93.

13 Vesselin Dimitrov, *Stalin's Cold War, Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria*, (New York: Palgrave Macmillan, 2008), 88; Герги Гунев, Иван Илчев, *Уинстон Чърчил и Балканите*, (София: Отечествони фронт, 1989), 230–231.

14 Текст Примирја: „Съгласение за примирие между правителството на Обединеното кралство, Съединените американски щати, и Съюза на съветските социалистически републики, от една страна, и правителството на България, от друга страна, Москва 28. октомври 1944“, *България – непризнатия противник на Третия райх*, (София: Св. Георги Победоносец, 1995), 127–134.

15 FRUS, The Secretary of State to Certain American Officers, June 22, 1945, 610–612; Sulzberger, *Sedam kontinentata i četrdeset godina. Sažetak memoara*, (Zagreb: Globus, 1977), 52–53.

16 Quinlan, *Ciocnirea deasupra României*, 93.

„Румунија за Грчку“ и „Бугарска за Грчку“. Рузвелтова замисао била је да тај октобарски сусрет Черчила и Стаљина буде увертира за сусрет „велике тројице“ који се, услед Стаљиновог одлагања, догодио тек у фебруару 1945. године на Јалти. Процентуалну поделу Балкана око које су се Стаљин и Черчил тада усмено споразумели, Рузвелт није сматрао обавезујућом за САД, већ за олакшавајућу околност која би убрзала предстојеће договоре „велике тројице“. Нису га сматрали обавезујућим ни Черчил, ни Стаљин, али процентуалном поделом Балкана Стаљину су била предочена британска очекивања на том простору.

Савезнички интереси, међутим, нису свуда били компатибилни. Британски и совјетски су се традиционално укрштали на Балкану. У позадини напора да током 1944. године постигну договор око степена присуства на Балкану, крила се обострана амбиција за овладавањем путевима и кључним тачкама Медитерана.¹⁷ Отуда се послератна историја балканских земаља, као и темељни историјски процеси изградње нових структура власти у њима, морају сагледавати и у медитеранском, а не само у источноевропском контексту. Самим тим, указивање на повезаност и реципроцитет догађаја у Италији и Бугарској постаје релевантан историографски дискурс. За разлику од Румуније која је само посредно била везана за медитерански контекст, Бугарска и Југославија су биле под директним утицајем историјских збивања на простору Медитерана.¹⁸ Отуда су примирја која су у Италији и Бугарској била потписана, представљала и два важна догађаја за ратом распарчан простор Југославије.

Најважнији и по својим последицама најдалекосежнији догађај за Балканце био је искрцавање савезничких трупа на територију Италије, и потписивање примирја између Савезника и Бадољове владе у јесен 1943. године. На Румунију и Бугарску се савезничко потписивање примирја с Италијом одразило тако што су и те две земље у јесен 1944. године са савезницима потписале примирја по италијанском моделу. То је у пракси значило да су у Румунији и Бугарској биле организоване институције са-

17 „Zapisnik sa Zajedničke sjednice NKOJ-a i Pretstavnika kraljevske vlade u Londonu, 19. avgust 1944“, *Zapisi NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943–1945*, ur. Branko Petranović i Ljiljana Marković, (Beograd: Memorijalni centar „Josip Broz Tito“, 1991), 32.

18 Да је и Румунија у геополитичким плановима западних Савезника била виђена у склопу Медитерана, може посведочити и низ докумената америчке провенијенције, у којима је забележено да се Стаљин љутио када би англо–америчка команда за Медитеран повлачила било какве потезе у Румунији. Врховни заповедник Средоземља је сматрао да су Румунија и Бугарска биле у сфери његове одговорности. – Elizabeth Barker, *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, (Zagreb: Globus, 1978), 125.

везничке окупационе власти, такозване Савезничке контролне комисије (СКК), с извршном влашћу, у оквиру којих је Совјетском Савезу, према савезничком договору, била дата предност у спровођењу одредаба примирја, баш као што је у италијанској Савезничкој контролној комисији та предност припала Англо-Американцима.

Договор западних Савезника и СССР-а око извлачења Бугарске, Румуније и Мађарске из рата на савезничку страну, превасходно је било последица страха да би се земље „нацистички сателити“ ипак могле одредити да, упркос готово извесном поразу, остану сараднице Трећег рајха, што је западним Савезницима и СССР-у могло отежати завршне операције у Европи и продужити рат. Осим тога, постојао је и страх западних Савезника с једне стране и СССР-а с друге, да би „она друга савезничка страна“ с државама „нацистичким сателитима“ током рата могла потписати сепаратни мировни уговор, те да би тако Румунија, Бугарска, Мађарска, уместо пред свим савезницима, могле положити оружје пред само једном савезничком страном која би тиме значајно ојачала и однела превагу над другом.

Америчка претпоставка из фебруара 1944. године о намерама Совјета да Румунију држе ексклузивно под својом контролом, крајем марта добила је и потврду у совјетском предлогу да би будућа окупациона управа савезника у Румунији требало да буде успостављена по италијанском моделу, односно реципрочно: док су у Италији власт практично држали Американци, иако је СССР био присутан у Савезничкој контролној комисији, у Румунији би извршну власт имали Совјети, а Американци би, у мери у којој су Совјети били присутни Италији, били присутни у румунској Савезничкој контролној комисији.¹⁹ Такав модел је био предвиђен и спроведен и у Бугарској, где су извршна власт и право да наступају у име Савезника припале Совјетима.

Капитулацијом Италије ситуација се на Балкану, па и у Бугарској, почела мењати. У Бугарској је крајем лета 1943. године изненада умро цар Борис III,²⁰ што је, у политичком погледу, била прилика за организовање владе која би сондирала склапање примирја са Савезницима. Истовремено, Немачка се тада активно умешала у избор нове владе и Намесништва,

19 FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, March 30, Cairo, 1944, 164; Стойчо Мошанов, *Моята мисија в Кайро*, (София: Петекс-Petex, 1992), 255–385.

20 На унутрашњој политичкој равни, титула бугарског владара била је *цар*, а на спољној политичкој равни, у димензији међународних односа и докумената, бугарски суверен био је *краљ*.

у покушају да одбрани сопствене позиције у Бугарској. Мандат за формирање нове владе био је поверен Добром Божилову који је у фебруару 1944. године са Америком почео преговоре о изласку Бугарске из рата.²¹ Настојања Америке да у Бугарској појача свој утицај преко владе Божилова, с којим би уговорили примирје, као и упорна Черчилова борба за отварање другог фронта на Балкану, противречили су совјетским интересима у Бугарској. Због тога је Стаљин појачао дипломатски притисак на Бугарску, тражећи начин да је војно нападне, чиме би и СССР стекао право да преговара о примирју.²²

Улазак совјетских трупа у Румунију 23. августа 1944. године на Бугарску је утицао тако да је бугарска влада 26. септембра прогласила неутралност.²³ Упркос све већем простору који се на политичком пољу отварао, западни Савезници су успорили динамику преговора са Бугарском око потписивања примирја, не желећи да компликују односе са Совјетима, знајући за њихове недвосмислене претензије на Бугарску. Очекивали су да, за узврат, Совјетски Савез не прави питање око територија на којима су САД и Велика Британија имале примарне интересе.²⁴ У Бугарској је 2. септембра 1944. године била састављена нова влада, која је била постављена на вишестраначкој основи прозападне оријентације, на челу са Константином Муравиевим.²⁵ Совјетски Савез је 5. септембра 1944. године објавио рат Бугарској, прекинувши претходно дипломатске од-

21 Бугарска влада је Американцима преко ОСС-а послала поруку да је вољна да почне мировне преговоре са Америком. – NARA, Series: Message Files, 1942–1945, Collection: Map Room Papers (Roosvelt Administration), 1942–1945, 9 February 1944. Рузвелт прави стратегију преговора с бугарским представницима који би дошли у Каиро да преговарају о миру, а предвиђено је било и учешће Совјета у тим преговорима, иако нису били у рату са Бугарском. – NARA, Series: Message Files, 1942–1945, Collection: Map Room Papers (Roosvelt Administration), 1942–1945, 2 February 1944.

22 Стаљин је од бугарске владе захтевао отварање конзулата у Варни, Бургасу и граду Русе, условљавајући тиме даљи опстанак дипломатских односа Бугарске и СССР-а. – *The diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, (New Haven & London: Yale University Press, 2003), 316; *Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война. Дневници на Министерство на външните работи в правителствата на Георги Къосеиванов, проф. Богдан Филев, Добри Божилов, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939–1944)*, съст. Цочо Билярски, Иванка Гезенко, (София: Синева, 2006), 436–43; *Исто*, 439.

23 Више о путу ка неутралности: *История на България*. Том IX, (София: Тангра ТанНакРа, 2012), 430.

24 Искра Баева, Евгения Калинова, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944–1955)*. Лекционен курс, (София: Издателство Полис, 2003), 32.

25 Да је полиција кључни део структуре за који су се властодршци борили у: Баева, Калинова, *Следвоеното десетилетие*, 32.

носе с том владом, оптужујући је да води рат на страни Немачке против СССР-а. Неколико сати по објави рата, бугарска влада је прекинула дипломатске односе с Рајхом и затражила мир од Совјета, а сутрадан је објавила рат Немачкој, наставши се тако на кратко време у рату и с Немачком и са Савезницима. Црвена армија је на територију Бугарске ступила 8. септембра, пружајући својим присуством подршку припремљеном државном удару у Софији и учествујући активно у првим данима освајања власти.²⁶

Савезничка преписка и припреме за потписивање Примирја

Специфичан увид у процес савезничких припрема око потписивања документа о примирју са савезницима Рајха пружа америчка архивска грађа, сабрана и објављена у вишетомној збирци извора *Foreign Relations of the United States (FRUS)*. У њој се питање безусловне предаје Бугарске помиње у децембру 1943. године.²⁷ То питање је у међусавезничкој комуникацији било отворено с одласком Била Донована, шефа ОСС-а, у Москву, где се састао с народним комесаром за спољне послове СССР-а, Вјачеславом Молотовом. Без обзира на чињеницу што се совјетска армија у том тренутку налазила далеко од бугарских граница, Молотов је био посебно заинтересован за ситуацију у Бугарској. Током Доновановог боравка у Москви, између америчке и совјетске службе била је успостављена блиска обавештајна сарадња. У таквом контексту чвршћег савезничког повезивања, Молотов је поставио питање дефинисања појма *безусловна предаја*. Приближавање погледа две стране почело је објављи-

26 Баева, Калинова, *Следвоеното десетилетие*, 32. Да се извесно време већ говорило о државном удару потврђује питање турског новинара упућено Борису Димитрову, начелнику службе за информације при Дирекцији за штампу: „... Каково је расположење у војсци и може ли се очекивати војни удар против владе Баграјанова као што то у Бугарској обично бива?“ – *Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война. Дневници на Министерство на външните работи в правителствата на Георги Кьосеиванов, проф. Богдан Филов, Добри Божилков, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939–1944)*, съст. Цочо Билярски, Иванка Гезенко, (София: Синева, 2006), 451–453. Слично и у разговору са дописником *Њуз кроникла*, који је изјавио да Савезници на Бугарску не би „лоше гледали“ уколико би влада Багрянова смела да предузме један „смео гест“ и да се ослободи дужности које је на себе узела влада Филова. – *Исто*, 455.

27 *Великите сили и България 1944–1947. Съюзната контролна комисија в България (ноември 1944 – декември 1947). Документи*, Том 1 и 2, ур. Луиза Ревякина, Татјана Волокитина, (София: БАН Проф. Марин Дринов, 2018), 37. Питање је отворено и раније, марта 1943, а може да се тврди и слањем Првана Драганова за посланика из Берлина у Мадрид септембра 1942.

вањем чланка на ту тему у московском листу *Правда* 27. децембра 1943. године. Амерички амбасадор у Москви, Хариман, забележио је да су се амерички и совјетски погледи око тог чланка приближавали. Хариман у свом извештају америчкој администрацији јавља да је Молотов подржао континуирано савезничко бомбардовање Бугарске у циљу њеног слабења, да Совјети очекују америчку иницијативу у успостављању контакта са Бугарском и да би Совјети, уколико им све буде у потпуности предочено, подржали америчке планове са Бугарском.²⁸

На совјетску иницијативу да се међу савезницима почне с дефинисањем појма *безусловна предаја*, америчка администрација је одговорила суздржано. Крајем јануара 1945. године, амерички државни секретар Кодрел Хал писао је америчком амбасадору у Москви да је о *безусловној предаји* разговарао с Рузвелтом. Став председника Америке био је такав да је за дефинисање тог појма у датом тренутку било рано (јер би било каква дефиниција око које би се тада савезници споразумели, накнадно могла бити промењена), посебно уколико би непријатељске земље исказале жељу да се предају савезницима. За узврат, Рузвелт је предлагао заједнички савезнички договор око сваке појединачне државе, на основу мерила која би проистицала с терена и која би се односила на сваку земљу засебно.²⁹

Почетком марта већ су постојали први нацрти текстова безусловне предаје, коју би државе нацистичке савезнице требало да потпишу. Нацрти су били састављени према тексту којим је била предвиђена немачка *безусловна предаја*. На основу извештаја америчког амбасадора у Лондону, који је 12. марта био упућен америчкој администрацији, наслућује се будуће „спорно поље“ међу савезницима, у виду два питања која у тадашњој варијанти текста о примирју нису била разматрана: прво се тицало односа савезника према затеченим немачким трупима на територији која би после предаје припала њима (Савезницима), а друго се односило на питање како спречити да се уместо некадашње немачке окупације у придобијеним државама не успостави чисто совјетска окупација. Бојазан је била британска и упућена је као питање америчкој администрацији, али разрешавање тих питања још увек није било на реду. Британски страх од Совјета појачавао је предстојећи расплет око Финске,

28 FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State. Moscow, January 6, 1944, 580.

29 FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, January 25, 1944, 582.

јер се на том случају посматрало будуће савезничко понашање према нацистичким сателитима. Немачке трупе су биле распоређене у Финској, а совјетске су се налазиле близу њених граница. Британски страхови су се сводили на аргумент да уколико би СССР с Финском почео да преговара о условима предаје, америчке шансе да натерају остале немачке сателите на безусловну предају би тиме драстично опале.³⁰

Да је идејом о доследном спровођењу принципа *безусловне предаје* Велика Британија била незадовољна, сведочи меморандум којим је амерички државни секретар Рузвелту 25. марта предочио да се однос Британије према том питању постепено мења. Британски амбасадор у Америци Висконт Халифакс је на основу Идновог телеграма указао на правац те промене: постигнути договори у Казабланци и Москви могу бити напуштени у смислу да пред савезницима безусловном предајом оружје положе само Немачка и Јапан, а да се о осталим земљама и њиховој предаји три владе могу посебно договарати и преговарати. Проблем Финске и ефекта који је однос Совјета према тој држави могао изазвати код администрација нацистичких сателита, сводио се на чињеницу да Финска није припадала Осовини. У меморандуму је Рузвелту било предложено да и он своје ставове о *безусловној предаји* коригује у правцу веће флексибилности према државама сателитима. Убрзавање дефинисања савезничког односа према земљама које су биле нацистички сателити диктирала је немачка мартовска окупација Мађарске, па је питање Мађарске и Румуније прво долазило на ред. Британци су предлагали да се Молотовљев предлог о безусловној предаји држава-сателита напусти. У то време Совјети још нису били спремни да преговарају о начину предаје Бугарске. Рузвелтова белешка са маргине документа гласила је: „Не – британско министарство спољних послова увек враћа на ово.“³¹

Крајем марта је већ било време да западни савезници и СССР уједначе своје погледе по том питању и да саставе текст којим би Мађарску, Румунију и Бугарску мотивисали да пређу на страну савезника. Тим текстом савезници су предлагали да позиција сателита може бити само ублажена, не и унапређена, те да им се предочи чињеница да што дуже буду били немачки савезници, то ће ригорозније мере према њима бити примењене по окончању рата. Око таквог става тражено је усаглашавање из

30 FRUS, The Ambassador in the United Kingdom (Winnant) to the Secretary of State, London March 12, 1944, 583.

31 FRUS, Memorandum by the Secretary of State to President Roosevelt, Washington, March 25, 1944, 584–585.

Москве.³² И мишљење је убрзо стигло. Совјетска амбасада је одговорила да се с британским предлогом слаже, али да за такав став траже од америчке администрације мишљење, као и да им се по том питању брзо одговори.³³ Рузвелт је већ 1. априла одговорио да од *безусловне предаје* никако не треба одустајати и да би прављење изузетака било велика грешка.³⁴

У савезничкој комуникацији се од пролећа 1944. године може пратити постепено реторичко умекшавање израза којим су немачки сателити у тексту декларације били називани. То постепено и све снажније ублажавање за циљ је имало превођење непријатељских држава у савезнички табор, а улога језика и слике, односно репрезентације у јавности, била је све значајнија. Тако је Рузвелт одговорио Совјетима да су у време потписивања Атлантске повеље (14. августа 1941, коју су потписали амерички председник Рузвелт и британски премијер Черчил) и у време Казабланке, Мађарска, Бугарска и Румунија биле сателити Осовине, али да нису биле савезнички непријатељи на начин на који то јесу биле Италија и Немачка. Њихова позиција на крају рата је, како је то Рузвелт говорио, била ублажена тиме што су те државе биле *под притиском* сила Осовине. Уз то је инсистирао да не треба правити никакве изузетке, јер се Италија предала безусловно, али су јој биле допуштене многе привилегије. Тако је, према његовом мишљењу, требало поступати с Мађарском, Бугарском, Румунијом, па чак и са Финском: „Ли се Гранту предао безусловно, али је Грант њему (Италијанима) вратио коње да би могли да обаве пролећно орање. То можемо урадити и са осталима, али не и са Немачком, они само један језик разумеју“.³⁵ Совјети су подржали Рузвелтов предлог.³⁶ Велика Британија се тиме нашла изолована.

Притисци на Рузвелта да свој однос према безусловној предаји коригује нису јењавали. Осим из дипломатије, стизали су и с терена, с војног поља. Шеф Дивизије источноевропских послова Чарлс Болен, почетком априла упозоравао је Рузвелта да би такав његов став о безусловној предаји могао лоше да се одрази на завршницу рата, односно да би могао негативно да утиче на снаге отпора у сателитским земљама и да се

32 FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in the United Kingdom (Winnant), Washington, March 28, 1944, 585–586.

33 FRUS, The Soviet Embassy to the Department of State, March 31, 1944, 586–588.

34 FRUS, Memorandum by President Roosevelt to the Secretary of State, Washington, April 1, 1944, 589.

35 Исто.

36 Исто.

ствари на том пољу драстично убрзавају.³⁷ Упоредо с тим, притисак се настављао и кроз државну администрацију. Примера ради, државни секретар Хол упозоравао га је да Совјети неће разумети због чега САД одбијају оно око чега се Велика Британија и СССР слажу. Рузвелтовој политици приписивана је извесна недоследност, јер се није бунио када су Совјети преговарали са Финском, али се у случају преговора с Мађарском и Румунијом – буни. Своје приговоре заснивао је на забринутости да САД Совјетима на тај начин отежавају војни задатак. Хол од Рузвелта захтева да му разјасни ситуацију око *безусловне предаје* како би он даље могао да комуницира са Совјетима и Британијом.³⁸ Рузвелт му је одговорио да постоје велика могућност и вероватноћа да ће концепт *безусловне предаје* као идеја бити суспендован и пре него што би се такав неки случај појавио, те да простор треба тражити у примени одредаба *безусловне предаје*, а не у полемици око питања да ли *безусловне предаје* треба да буде. Рекао је даље да ће се, уколико Совјети буду имали такав неки случај за разматрање, САД с њиховим захтевом сложити, те да тако не могу оптужити Америку да им отежава војно напредовање и напоре у остваривању савезничког циља.³⁹ Истовремено је и Совјете обавестио да сматра да је свако напуштање принципа безусловне предаје непожељно, упркос томе што су Велика Британија и Совјети око тог питања постигли сагласност, супротну Рузвелтовим ставовима. Рузвелт је предлагао да у одређеним случајевима безусловна предаја на терену буде модификована уколико се за тиме укажу потребе.⁴⁰

Упркос томе што су међу главним савезницима постојале несугласице око *безусловне предаје*, где су Велика Британија и Совјети приближили ставове насупрот америчком очекивању да *безусловна предаја* над свим противницима буде доследно спроведена, текст декларације којим су Савезници планирали да се обрате Мађарској, Румунији и Бугарској био је постепено усаглашаван. Процес усаглашавања текао је тако што би језичке корекције на захтев једне од главних савезница биле предочаване осталим, што би даље било прихватано, мењано или одбацивано. Тако су, на пример, у случају Бугарске, речи „бугарска влада је продала

37 FRUS, Memorandum by the Chief of the Division of Eastern European Affairs (Bohlen) to the Secretary of State, Washington, April 3, 1944, 589.

38 FRUS, The Secretary of State to President Roosevelt, Washington, April 4, 1944, 590.

39 FRUS, Memorandum by President Roosevelt to the Secretary of State, Washington, April 5, 1944, 592.

40 FRUS, The Department of State to the Soviet Embassy, Memorandum, Washington, April 11, 1944, 593.

земљу Немцима“ биле замењене речима да је Бугарска била „под немачким утицајем“.⁴¹ Совјети се с тиме нису слагали, инсистирали су да у случају Бугарске и Финске ипак пише да су те две државе „...продале своје земље Немачкој, настављајући да се боре на њеној страни“. За Румунију и Мађарску биле су коришћене блаже формулације; у случају Мађарске: „(...) захваљујући судбоносној политици своје владе мађарски народ трпи страшно понижење од окупатора“, а у случају Румуније: „(...) везана за Немачку која јој је донела девастацију“.⁴² На крају, у тексту декларације задржана је формулација: “The Governments of Bulgaria and Finland have placed their countries in the service of Germany, and remain in the war at Germany's side“.⁴³ Из тога се може закључити да је совјетски захтев у крајњем случају био језички модификован и ублажен.

У таквим околностима Велика Британија је увиђала да се тежиште односа између три савезника преноси на америчко-руску осовину, те да Британија остаје изолована у својим напорима да крај рата буде изведен и у њену корист. Отуда су сматрали за потребно да савезницима јасније предоче своје интересе на Балкану, што су половином априла меморандумом и учинили. За разумевање свих потоњих британских дипломатских покушаја (Румунија за Грчку, Бугарска за Грчку, октобарска процентуална подела Балкана...) да одржи свој утицај на Балкану упркос својим slabим војним позицијама у том делу Европе, потребно је указати на основне црте тог меморандума.

Британска администрација је у први план истакла потребу за миром, што је био контекст који је највише погодовао њеној трговини и разрађеним мрежама широм света. Одмах за тим захтевом, Велика Британија се залагала за поделу Источне Европе и Балкана на интересне сфере. Уколико би све земље Централне и Источне Европе, као и Балкана, узела „ривалска велика сила“, то би Британци сматрали директним угрожавањем својих интереса. Посебно их је бринуо могући совјетски захтев да у Румунији они буду главна сила савезница, без обзира на то да ли ће или не Трансилванија ући у њен састав после рата. Што се Аустрије тиче, британски интереси су ишли за одлуком која је била донесена на Московској конференцији, да Аустрија мора бити слободна и не-

41 FRUS, The Ambassador of the United Kingdom (Winnant) to the Secretary of State, London, April 4, 1944, 591.

42 FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, April 17, 1944, 595.

43 FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in the United Kingdom (Winnant), Washington, April 22, 1944, 599.

зависна држава, али да до тог тренутка савезничка администрација мора управљати Аустријом која би требало да буде подељена на окупационе зоне. Да би Аустрија била безбедна, као и савезничке трупе у њој, предложено је да и Трст буде подељен међу савезницима, јер би из тог лучког града аустријске и савезничке позиције лакше биле брањене. Што се Додеканеза тиче, Велика Британија је захтевала да ту инсталира своје трупе како би био предупређен турско-грчко-италијански сукоб. За Грчку је било предвиђено слање војне мисије и успостављање веза комуникације. Планови би били припремљени и спроведени преко Врховног савезничког команданта за Медитеран, Хенрија Вилсона. Предвиђено је и слање две борбене јединице, не веће од две бригаде, у Атину, да подрже тамошњу администрацију која је постављена као прелудиј будуће конститутивне владе. Ако буду тамо имали војне трупе, било би добро да део тих трупа буде стациониран у Солуну, као потенцијална подршка Бугарској и Југославији, односно као одбрана путева и комуникација. Што се североисточне италијанске границе тиче, у њиховом би интересу било постављање трупа у Венецији Ђулији или у Истри, како би се спречио италијанско-југословенски сукоб, уз одржавање било какве привремене администрације коју су поставили савезници. По питању Бугарске, Британци су били мишљења да уколико би се Бугарска савезницима прикључила пре окончања рата, окупација Бугарске није потребна, и обрнуто. Њихова очекивања су ишла у правцу да ће Совјети, без обзира на то што нису у рату с Бугарском, захтевати велики удео у окупацији те земље. Британски интерес био је да се совјетски утицај не прошири ка Мореузима и Медитерану. У том контексту би Велика Британија у некој савезничкој контролној машинерији требало да „покаже заставу“, каква год врста окупације у Бугарској да буде, односно да демонстрира британски интерес у том делу Европе, и да не дозволи реокупацију Југославије и Грчке бугарским трупама које су у том тренутку тамо биле присутне. Идеја о независној Албанији била је изречена у *House of Commons* 17. децембра 1942. године, и то у Идновом говору. Британска влада желела је да види Албанију ослобођену „италијанског јарма“ и „доведену до независности“ (парадоксалан речник: *restored to her independence*). Албанске границе биле би разматране на мировној конференцији. Уз то, било би потребно и стационирање трупа у Албанији, посебно на граници с Грчком и Југославијом. Оне трупе које би биле предвиђене за Албанију могу

бити распоређене у Барију. Што се Мађарске тиче, у њој би Велика Британија, као и у Бугарској, требало да „покаже заставу“.⁴⁴

Крајем априла уследиле су нове несугласице међу савезницима: текст декларације коначно је био уређен и стандардизован, али остало је нејасно како се обратити Мађарској, Бугарској и Румунији – преко штампе или непосредно.⁴⁵ Уз то, Велика Британија је изненада уложила захтев да се објава декларације одложи до даљњег.⁴⁶ Тај захтев посебно је успорио Стаљинов план да документ буде објављен 1. маја у штампи.⁴⁷ Британска страна се извињавала својом несигурношћу у сам текст декларације.⁴⁸ Њихов страх произлазио је из могућности да се Совјети нагоде са Румунијом као са Финском, али америчка администрација је сумњала у такву врсту британског изговора поводом одлагања објављивања текста декларације.⁴⁹ У међувремену, Велика Британија је савезницима предложила нову иницијативу да се кампања појача у Мађарској и Бугарској (те се две земље увезују насупрот Румунији и Финској), које ће се сигурно безусловно предати, док то није сасвим сигурно за Румунију. Британци су од Рузвелта очекивали инструкције око ширине пропаганде и њеног усаглашавања са својом и совјетском пропагандом.⁵⁰

Почетком јуна америчка администрација је по питању Бугарске заузела став да пре њене безусловне предаје, САД неће бити ни војно, ни административно присутне на бугарској територији. Америчка администрација није имала намеру да са Совјетским Савезом у том тренутку, по том питању, размени мишљење, јер се већ подразумевало да ће у Бугарској (као и у Румунији и у Мађарској) окупацију спровести Совјети, па ће самим тим и административна мрежа бити под совјетском контролом.⁵¹

44 FRUS, Memorandum prepared in the British Foreign Office, London 17 April, 1944.

45 FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, April 25, 1944, 600.

46 FRUS, The Charge in the Soviet Union (Hamilton) to the Secretary of State, Moscow, April 29, 1944, 601.

47 FRUS, The Charge in the Soviet Union (Hamilton) to the Secretary of State, Moscow, May 1, 1944, 602.

48 FRUS, The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State, London, May 2, 1944, 602.

49 FRUS, The Charge in the Soviet Union (Hamilton) to the Secretary of State, Moscow, May 2, 1944, 603.

50 FRUS, The Secretary of State to President Roosevelt, Washington, May 10, 1944, 606.

51 FRUS, The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State, London, June 3, 1944, 608-9.

Ипак, како у Британији,⁵² тако и у Америци, сматрало се да Мађарска и Бугарска припадају групи земаља које ће се безусловно предати, док се за Румунију, као и у случају Финске, очекивала нагодба, односно преговори о условима предаје.⁵³ Крајем јуна, америчко дипломатско особље у Алжиру, Каиру, Лисабону, Лондону, Мадриду, Москви и Стокхолму било је обавештено о мајској нагодби Британије и СССР-а око Румуније и Грчке, као и да америчка администрација тај договор ограничава на ратно време. Том приликом било је наглашено да ће САД подржавати само механизам заједничког доношења одлука на Балкану, без могућности поделе тог полуострва на сфере утицаја.⁵⁴ Крајем августа, када су совјетске трупе већ биле на румунској територији, у време државног удара у Букурешту, било је извесно да америчке војне окупације Балкана неће бити, али да је ОСС била спремна за обавештајни рад и специјалне операције на балканском терену. Без обзира на чињеницу што присуство америчке војске у балканским државама није било планирано, присуство америчких мисија јесте било предвиђено за сваку од земаља које су се предале. Мисије су имале политичку, војну и техничку функцију.⁵⁵ Такви међусавезнички договори и предочена очекивања представљали су амбијент у којем је Бугарска у октобру 1944. године потписала *Примирје* са савезницима.

Потписивање Примирја

Бугарска је са Савезницима *Примирје* потписала 28. октобра 1944. године. Од 9. септембра до инсталирања Савезничке контролне комисије која је била предвиђена тим документом, основе новог послератног система у Бугарској већ су биле постављене. С потписивањем *Примирја* у Москви крајем октобра, у Бугарској је била инсталирана Савезничка контролна комисија (СКК), тело које је имало задатак да на терену спроведе тачке предвиђене *Примирјем* и које је требало да управља Бугарском до потписивања мира. СКК је била организована на истом принципу на којем су савезничке контролне комисије биле организоване у Италији

52 FRUS, The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State, London, June 3, 1944, 608.

53 FRUS, The Acting Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, June 9, 1944, 609.

54 FRUS, The Secretary of State to Certain American Diplomatic Officers, Washington, June 22, 1944, 610.

55 FRUS, Memorandum by Assistant Chief of the Division of Southern European Affairs (Cannon), Washington, August 28, 1944, 612.

и Румунији.⁵⁶ По том моделу, Совјетски Савез је у Бугарској и Румунији (касније и у Мађарској) имао главну улогу у политичком животу тих земаља, док је у Италији предност припадала Англо–Американцима.⁵⁷ На тај начин је између Савезника био успостављен извештан реципроцитет политичког и војног утицаја.⁵⁸

Потписивање *Примирја* одлагано је до 28. октобра, захваљујући низу британских амандмана на сам текст, чиме су Совјети добили довољно времена да изврше најважније промене у новонастајућој структури власти и на терену. То је био један од начина да се испоштује договор „Бугарска за Грчку“. Совјети су у Бугарској већ имали распоређене војне трупе, али су политички деловали преко комунистичке партије и два важна министарска места која су им у новој влади припала: Министарство унутрашњих послова и Министарство правосуђа. Бугарска партија је у том тренутку била слаба.⁵⁹

Током септембра комунисти су у војсци почели с процесом њеног „чишћења“. Отечественофронтовске партије су у прва два месеца после државног удара организовале своје оснивачке скупштине, на којима су обновили партијске структуре и званично прихватиле програм ОФ-а. Паралелно с њиховим структурирањем почео је процес обнове државне администрације којим су од почетка управљали комунисти. Био је установљен „народни суд“, ухапшена је и Совјетима предата целокупна политичка елита царског режима, донесен је био низ законских регулатива којима су потези ОФ власти били озакончени, жене су добиле право гласа чиме је готово половина становништва потенцијално могла бити политизована, велики део омладине је био под контролом ОФ партија, а извршене су биле и прве кадровске и системске промене у образовању и

56 FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), Briefing Book Paper American Position on Allied Control Commission in Rumania, Bulgaria and Hungary, 238.

57 FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), Briefing Book Paper American Position on Allied Control Commission in Rumania, Bulgaria and Hungary, 238.

58 Реципроцитет је био јасан већ у јануару 1945. године, што се може видети на основу једног Кенановог извештаја из Москве у којем он каже да се положај америчких и британских представника у СКК у Бугарској и Румунији, у Москви разуме у реципрочном односу с положајем совјетских представника у СКК у Италији, као и да се Мађарска не може „подесити“ као Бугарска, јер Бугарска функционише на основу договора који су посебно били постигнути за ту земљу. FRUS, The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State, Moscow, January 30, 1945, 151.

59 Према извештају Добри Терпешева из марта 1944. године, партизани су били организовани у 26 јединица које су располагале са укупно 2.320 бораца, а само 25–30% њих су били комунисти. – *The diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*, 308.

у медијима. Један од најважнијих процеса у првих месец дана био је процес убрзаног преклапања партијских, државних и отечественофронтовских структура, које су до 1948. године прерасле у јединствену формацију.

Почетком октобра у Бугарску су стигле две војне мисије, британска и америчка, као претходница потписивању *Примирја* с Бугарском. Још увек није било јасно колико ће политичког простора Британцима бити уступљено у Бугарској. Стаљин је, на захтев Британаца, издао наређење о повлачењу бугарских трупа из грчке и из југословенске Македоније, и о њиховом разоружавању. С друге стране, захтев Британаца да они буду страна с којом ће Бугари потписати *Примирје*, Стаљин је одбио. Крајњи исход несугласица био је такав да је *Примирје* с Бугарском потписао Толбухин, а руковођење Савезничком контролном комисијом је такође припало Совјетима. Током септембра и октобра 1944. године, до потписивања *Примирја*, међу Савезницима није било прецизирано једно од основних питања: да ли ће Црвена армија у Бугарској остати до потписивања *Примирја* или до краја рата.⁶⁰ Ниједна од Савезница током тих преговора није могла знати да ће Совјети своје трупе у Бугарској задржати и после ратификације мировног уговора, а да ће бугарска државна безбедност практично до краја социјалистичког периода остати совјетска државна безбедност.⁶¹

Ни Стаљин није могао бити сигуран колико дуго ће своју војску моћи да држи у Бугарској. У таквим околностима треба тражити део одговора на питање због чега је комунистичка партија од 9. септембра до потписивања *Примирја*, приступила високом степену терора, темељном чишћењу полиције, делимичном чишћењу војске и државне администрације, у чему је партији помагала Црвена армија. Под претпоставком да би своју војску по потписивању *Примирја* морао брзо да повуче из Бугарске и да је ангажује у даљем војном савезничком наступању ка Берлину, Стаљин је с бугарском комунистичком партијом интензивирао изградњу „полуга моћи“ преко којих је и после потписивања *Примирја*, и без евентуалног присуства јединица Црвене армије, могао да врши извешан политички утицај.

С потписивањем *Примирја*, за Бугарску је почела нова политичка оријентација на спољнополитичком нивоу, што је у основи значило јасно потискивање Британаца из Бугарске и чврсто везивање земље за

60 *The diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*, 338.

61 Момчил Мтодиев, *Машина за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическата държава*, (София: Институт за иследване на блиското минало, Сиела 2008), 11.

СССР.⁶² Таква оријентација је на унутрашњој политичкој равни довела до низа промена у структури Отечественог фронта, државној администрацији и војсци.

Резиме

Бугарска је са Савезницима *Примирје* потписала 28. октобра 1944. године. Од 9. септембра до инсталирања Савезничке контролне комисије која је била предвиђена тим документом, основе новог послератног система у Бугарској већ су биле постављене. С потписивањем *Примирја* у Москви крајем октобра, у Бугарској је била инсталирана Савезничка контролна комисија (СКК), тело које је имало задатак да на терену спроведе тачке предвиђене *Примирјем* и које је требало да управља Бугарском до потписивања мира. СКК је била организована на истом принципу на којем су савезничке контролне комисије биле организоване у Италији и Румунији. По том моделу, Совјетски Савез је у Бугарској и Румунији (касније и у Мађарској) имао главну улогу у политичком животу тих земаља, док је у Италији предност припадала Англо–Американцима. На тај начин је између Савезника био успостављен извештајни реципроцитет.

Потписивању *Примирја* с Бугарском (али и са осталим државама које су биле нацистички сателити) претходили су вишемесечни међусавезнички договори и расправе око појма *безусловне предаје* и око усаглашавања текста декларације којом су се савезници обратили нацистичким сателитима. Рузвелтовом чврстом ставу да безусловна предаја мора бити доследно спроведена над свим немачким сателитима, изазов је упутила Велика Британија покушајима да се од принципа *безусловне предаје* одустане. Тим настојањима Британија је покушавала да одбрани сопствене интересе на Балкану и у Источној Европи. Совјети су у начелу подржали Рузвелтов захтев за доследном применом принципа *безусловне предаје*, али су истовремено, уз Рузвелтову сагласност, пристали на британске предлоге о подели Балкана на сфере интереса. С потписивањем *Примирја*, Бугарска је пала под војни и политички утицај СССР-а, што је уз чињеницу да је и у Румунији примирје имало исте такве последице, представљало важну димензију контекста за разумевање расплета у југословенском ратном театру.

62 FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), Briefing Book Paper. Principal Bulgarian Problems. Summary, 240.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije. Fond 507, Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije
- Centralen Dържавен Arhiv. Protokoli na Politбuro i na СК на ВКР (1944–1989)
- Foreign Relations of the United States (FRUS)
- National Archives and Records Administration (NARA)

- *Diplomatičeski dokumenti po učastieto na Вългария във Vтора svetovna vojna. Dnevници na Ministerstvo na воншните работи v pravitelstvata na Georgi Къосеиванов, prof. Bogdan Filov, Dobri Božilov, Ivan Вагряннов, Konstantin Muraviev (1939–1944)*, ur. Соčo Вилјарски, Ivanka Gezenko. Софија: Sineva, 2006. (Cyrillic)
- *Soviet Occupation of Romania, Hungary, and Austria 1944/45–1948/49*, ed. Csaba Békés, László Borhi, Peter Ruggenthaler, Ottmar Traşcă. Budapest-New York: Central European University Press, 2015.
- *The diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*. Introduced and edited by Banac Ivo. New Haven & London: Yale University Press, 2003.
- *Velikite sili i Вългария 1944–1947. Primirieto meжду SSSR, Velikobritanija, ASИШ i Вългария (януари–октомври 1944). Dokumenti*, ur. Luiza Revkina, Vitka Тоškova, Татьяна Volokitina. Софија: Академично izdatekstvo „Prof. Marin Drinov“, 2014. (Cyrillic)
- *Velikite sili i Вългария 1944–1947. Съюзната kontrolna komisija v Вългария (ноември 1944 – декември 1947). Dokumenti. Tom 1 i 2*, ur. Luiza Revkina, Татьяна Volokitina. Софија: BAN Prof. Marin Drinov, 2018. (Cyrillic)
- *Zapisnici NKОJ-a i привремене vlade DFJ 1943–1945*, ur. Branko Petranović, Ljiljana Marković. Beograd: Memorijalni centar „Josip Broz Tito“, 1991.

- Baeva, Iskra, Evgenija Kalinova. *Sledvoenoto desetiletie na вългарската воншна politika (1944–1955). Lekcionen kurs*. Софија: Izdatelstvo Polis, 2003. (Cyrillic)
- Barker, Elizabet. *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*. Zagreb: Globus, 1978.
- *Вългария – nepriznatiya protivnik na Tretia raйh*. Софија: Sv. Georgi Pobedonosec, 1995. (Cyrillic)
- Bivor, Entoni. *Drugi svetski rat*. II Tom. Beograd: Laguna, 2014.
- Dimitrov, Vesselin. *Stalin 's Cold War, Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Gligorijević, Branislav. *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1992.
- Gunev, Gergi, Ivan Ilčev. *Uinstъn Őърčil i Balkanite*. Софија: Otečestveni front, 1989. (Cyrillic)
- *Istoria na Вългария*. Tom IX. Софија: Tangra TanNakRa, 2012. (Cyrillic)

- Isusov, Mito. *Političeskijat život v Bŭlgarija 1944–1948*. Sofija: UI „Sv. Kliment Ohridski”, 2000. (Cyrillic)
- Kalvokorezi, Piter, Gaj Vint. *Totalni rat*. Beograd: Izdavačka radna organizacija RAD, 1987.
- Mošanov, Stojčo. *Mojata misia v Kaŭro*. Sofija: Bŭlgarski pisatel, 1992. (Cyrillic)
- Mtodiev, Momčil. *Mašina za legitimnost. Roljata na Dŕžavna sigurnost v komunističeskata dŕžava*. Sofija: Institut za isledvane na bliskoto minalo, Siela, 2008. (Cyrillic)
- Ognjanov, Lubomir. *Dŕžavno-političeskata sistema na Bŭlgarija 1944–1948*. Sofija: Bŭlgarskata akademija na naukite, 1993. (Cyrillic)
- Pivas, Marko. „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941“. *Istorija 20. veka* 3/2010, 192–212.
- Quinlan, D. Paul. *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938–1947*. Iași: Centrul de Studii Românești, 1995.
- Sasson, Donald. *Togliatti e il partito di massa il PCI dal 1944*. Roma: Castelvecchi, 2014.
- Vačkov, Daniel. *Istorija na Narodna republika Bŭlgarija. Režimът i običestvoto*. Sofija: Institut za izsledvane na blizkoto minalo, Siela 2009. (Cyrillic)

Summary

Olivera Dragišić

THE COORDINATION BETWEEN THE ALLIES AND THE ARMISTICE AGREEMENT WITH BULGARIA IN 1944

Abstract: The paper analyzes the circumstances in which Bulgaria and the Allies signed the Armistice in October 1944. It is the fundamental document from which the post-war structure of power arose in Bulgaria (as well as in other countries that were Nazi satellites). The attitude of the Allies towards the term “unconditional surrender” is discussed on the basis of the collection of sources: Foreign Relations of the United States. The work contributes to a more detailed understanding of the Yugoslav context at the end of the war.

Keywords: Bulgaria, Soviet Union, United States of America, Great Britain, Armistice, unconditional surrender

Bulgaria signed the Armistice with the Allies on October 28, 1944. From September 9 until the installation of the Allied Control Commission, which was foreseen by that document, the foundations of the new post-war system in Bulgaria had already been laid. With the signing of the Armistice in Moscow at the end of October, the Allied Control Commission (ACC) was installed in Bulgaria. This body was entrusted with the task of implementing the provisions of the Armistice and was supposed to govern Bulgaria until the signing of the peace agreement. The ACC was organized on the same principle on which the Allied Control Commissions were organized in Italy and Romania. According to that model, the Soviet Union played a major role in the political life of Bulgaria and Romania (later also in Hungary), while in Italy the Anglo-Americans had the upper hand. In this way, a certain reciprocity was established between the Allies. The signing of the Armistice with Bulgaria (as well as with the other former Nazi satellites) was preceded by inter-Allied discussions on the concept of unconditional surrender as well as on the phrasing of the declaration which was to be presented to the Nazi satellites. Roosevelt's firm position that unconditional surrender must be consistently enforced over all German satellites was challenged by Great Britain's attempt to abandon the principle of unconditional surrender. By doing that, Great Britain tried to defend its own interests in the Balkans and Eastern Europe. In principle, the So-

viets supported Roosevelt's demand for consistent application of the principle of unconditional surrender, but at the same time, with Roosevelt's consent, they agreed to divide the Balkans into spheres of interest, as the British proposed. With the signing of the Armistice, Bulgaria fell under the military and political influence of the USSR, which, in addition to the fact that the Armistice had the same consequences in Romania, created an important part of the post-war processes in the Eastern Balkans.